

HAGYOMÁNYŐRZÉS, KÍSÉRLETI RÉGÉSZET: ELMÉLET ÉS GYAKORLAT EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

IGAZ Levente

Mára Magyarországon sem lehet megkerülni a társadalom által támasztott jogos igényt, hogy a szaktudományok képviselői az eddiginél sokoldalúbb szerepet vállaljanak történelmi múltunk megismertetésében. Bizonyos nemkívánatos jelenségek egyre sürgetőbbé teszik a felismerést, hogy ennek az igénynek a megfelelő kezelése a tudományos világ felelőssége idehaza is. Többek között kérdések, majd az ezekre adott válaszok megfogalmazásával, azaz: a párbeszéd megindításával. Egységes válaszra váró kérdés például a kutatás határainak, valamint a kutatásba – s egyben a tudományos tevékenység további részeibe – bevonható módszerek és személyek köre is. A következő módszertani összefoglalót néhány olyan – hazai, valamint európai – példával illusztrálom, amelyek az Árpád-kor időhatárai közé helyezhetők.

Hagyományőrzés és kutatás

Magyarországon a 20. század első évtizedeitől kezdve a képzett kutatók mellett eredetileg nem történész, vagy régész végzettségű szakemberek, továbbá „lelkes érdeklődők” sora foglalkozott és foglalkozik jelenleg is korai történelmünk, a honfoglalás és az Árpád-kor hadtörténetével, harcászataival, illetve utóbbi eszközeinek, lehetséges módszereinek „rekonstruálásával”. Népszerű téma, amely fontosságához mérten kiemelt figyelmet élvez a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak részéről. A különböző korszakok harci kultúrájának megjelenítése az egyik motorja a rekonstrukciós tevékenységnek is – ez Magyarországon sincsen másként.

Történészként manapság aggodalommal figyelhetjük a középkorhoz való visszanyúlás kísérleteit, valamint a „nemzeti hagyományok ápolásának” ehhez gyakran társuló, dilettáns megnyilvánulásait. Ezekről joggal tartja magát távol a szakember. A magukat gyakorta öntudatosan „hagyományőrzőknek” nevező személyekkel és csoportokkal valóban csak abban az esetben szükséges tudományos oldalról foglalkozni, ha a meglévő, valamilyen speciális tudás mellett hajlandóak a szakmai kritériumok szűrőjén is megméretni magukat. Ha nem teszik, akkor valójában egy történelmi díszletek között zajló szerepjáték az egész... Ugyanakkor egy esetleg több évtizedes kutatómunkát is végző mesterembertől, aki eredetileg nem a múlt vizsgálatának módszereit tanulta, hiba azért elhatárolódni, mert nincs történész vagy régész végzettsége. A „máshonnan induló”, másféle tudást képviselő és ezért eltérő

módszerekkel vagy éppen látásmóddal dolgozó kutató munkájával, (kétkezi) tevékenységével sok esetben komolyan előremozdíthatja a tudományt, miként az a korai magyar harcászati kutatásában is történt. Idősebb Fábrián Gyula zoológus újrekonstrukciói vagy az eredetileg agrármérnök Szöllősy Gábor által, rekonstruált fegyverekkel elvégzett és megfelelően dokumentált tesztek és kísérletek eredményei már beépültek a hazai kutatásokba. A nevükhöz köthető eredmények – az alapok lefektetése után – mostanra a szükséges továbblépés irányait is kijelölték a további vizsgálatokhoz.

Történelmi témák kutatásában a hagyomány, mint kifejezés, kizárólag csak a többek között a kutatók által megalapozott *úton maradás* jelentéstartalmában értelmezhető. Nyilvánvaló, hogy egy több száz éve megszakadt hagyományt továbbvinni nem, csak modellezni lehet, azt is csak több, jól megalapozott, egybevágó forrással alátámasztva. Ettől világosan elválasztható és el is választandó az a közösségi vagy egyéni tevékenység, amely a jó értelemben vett „múltidézés” sport, szabadidős tevékenység vagy egyszerűen játék formájában valósítja meg. E fogalmak elkülönítésében, a határok meghúzásában elsősorban egy olyan szakmai kör tudna segítséget nyújtani, amelynek a régészet, történelemtudomány képviselőin kívül az említett tudományon kívülről jövő személyek is tagjai. Próbálkozás és szándék tetten érhető a középkor valós – illetve mai tudásunk szerint lehető leghitelesebb – alapokon nyugvó életre keltéséhez, mindez azonban eddig egyelőre csak eseti példákban merült vagy merül ki. Pedig a Kárpát-medencei történelmünk első időszakáról alkotott fantáziadús, laikus elképzelések nyomán igencsak szükség lenne olyan, szakmai véleményeken alapuló határozott állásfoglalásra, amelyek akár a (hiteles és minőségi) játék résztvevőit is segítenék egy reálisabb és hasznos *történelmi reprezentáció* megvalósításában.

Kísérleti régészet: néhány magyar módszertani példa

A régész, történész, esetleg más végzettségű, vagy éppen speciális szaktudású, kísérletező kedvű (mester)emberek múltat megjelenítő tevékenységének leírására gyakorta a *kísérleti régészet* fogalmát használjuk. Ennek a nemzetközi és jelenleg még korántsem elégséges hazai szakirodalom alapján négy körét határozhatjuk meg.

Az első *a régészeti leletek újraalkotása*. Ennek lehetőségeiről és buktatóiról a 10. századi magyar íj rekonstruálásának problémáinál aligha találunk jobb esetet.

A leletek egykori előállítási módszerének modellezése terén a *tapasztalatszerzésre* mint a kísérleti régészet Szöllősy által definiált egyik céljára jó példa a leletek lehető legpontosabb adatai alapján rekonstruált nyílhegyek hagyományos előállításának elsajátítása. Ezt a tudást

mostanra ugyan számos hazai kovács a magáénak mondhatja, ám ez a tény még nem változtat azon, hogy a 10. századi, illetve későbbi Árpád-kori magyarországi íj- és nyílveszőkészítés módszereiről nagyon csekélyek az ismereteink, ideértve a háttéripár, többek között éppen a nyílkovácsolás korabeli részletkérdéseit is. Ezekre továbbra is a rokon kultúrák különböző, jobban fennmaradt forráscsoportjainak elemzéséből, illetve a helyenként még nyomaiban előforduló hagyományos kézművességet tanulmányozva vonhatunk le következtetéseket. Egy 10. századi kovácsműhelyt berendezni jelenlegi ismereteink alapján legfeljebb olyat tudunk, ami talán több részletében is hasonlít a korabeli mester munkahelyéhez.

Az újabban nagy lendületet vett magyarországi íjrekonstrukciós iskola is ott tart jelenleg, hogy az analóg példák és a korábbi tapasztalatok szintézisével, valamint folyamatos kutatómunkával valószínűsített természetes anyagokból, de jobbra modern szerszám- és eszközkészlettel, „üzemi” körülmények között végzi munkáját.

A fentiekkel összehasonlítva, a fazekasság, valamint az egykori ötvöstárgyak és előállítási módszereik terén valamelyest jobban állunk. A kezdőpontról legalábbis jelenleg jó irányban látszik továbbhaladni a mesterember és a tudós szakértő közös munkája.

A harmadik témakör a *leletek funkciójának tanulmányozása*. Ennek illusztrálására a régészeti feltárások során előkerült tegezok lehetséges szerkezetének, felfüggesztő szerelékeinek használati módját, a nyilak tárazási módjának előnyeit-hátrányait és bizonyos további kiegészítő tárgyak rendeltetését, használatának lehetséges módjainak kutatását említem. A Nemzeti Íjászszövetség tegezrekonstrukciós szekciója nemrégiben egy úgynevezett *imitációs kísérlettel* modellezte a „homokóra tegeztípus” valószínűsíthető használatát vágató ló hátáról, korhűen szerelt, hegygel kifelé tárazott nyilakkal. Itt a tegez szerkezetének újraalkotása mellett a felfüggesztés kikísérletezése bizonyult döntőnek. Ebben a kevés használható, többnyire belső-ázsiai, ikonográfiai forrás mellett egy orosz régészeti rekonstrukciós szakanyag segítségére támaszkodhattunk.

Idetartozik az íj és nyíl kezelési technikáinak kérdése is, nevezetesen: az egykori húrkezelés és a lövéstechnika azonosításának lehetősége, annak korlátai, gyalogos és lovas formában egyaránt. A témáról a középkori muszlim és bizánci hadi traktátusok hagytak ránk az utóbbi időben már nálunk is jobban ismert, mára a mai magyar íjászok bizonyos hányada által is forgatott írásos anyagot. Ezeket lehetett néhány kortárs, egymástól független ikonográfiai forrás segítségével pontosítani, egyben létezésüket, elterjedtségüket alátámasztani. A leírt technikák modellezésére, hatékonyságuk összehasonlítására azonban a két forráscsoport releváns emlékeinek tanulmányozása nem lett volna elegendő. Ehhez évekig tartó, korántsem

befejezett, elszánt kísérletezés, valamint a kivitelező, Cozmei Mihai korábbi lovas és harcművészeti tapasztalatai is nélkülözhetetlenek voltak, az általa vezetett közösség adta „hátszággal” együtt.

Az Íjász Útja Iskola vezetőjének ez a tevékenysége nem keverendő össze sem a sportként létrehozott mai magyar lovasíjászattal, sem pedig a megfelelő forráskutatást általában mellőző más próbálkozásokkal. A tudományos értékű kísérletezés, tesztelés és az említett más célú tevékenységek összemosásának, hagyományként tálalásának és terjesztésének jelensége különösen indokoltá tenné a szakmai oldal állásfoglalását, ami nem lehetséges az együttműködés és a közös célok felismerése, megfogalmazása nélkül.

A szaktudományok kutatóin kívül más társadalmi csoportokat és a nagyközönséget is célzottan megszólító kísérleti régészeti, valamint az úgynevezett történelmi életmód-rekonstrukciós tevékenység (*historical reenactment*) folytatására az általában *régészeti park* néven ismert létesítmények kínálják a legjobb lehetőséget. Ezekben Nyugat-Európában sok évtizede folyik komplex munka, amelyben a kutató, a speciális tudásából élő mesterember, az érdeklődő közönség és az ennek – és persze saját maga – szórakoztatására tevékenykedő *reenactor* egyformán helyet kap. Kontinensünk keleti felén is találunk jól működő régészeti parkokat, egyes különösen szerencsés esetekben egy-egy volt település feltárt és részben rekonstruált területén folyik ez a sokrétű tevékenység.

Arra, hogy mit lehet kihozni egy ilyen központi, a szaktudományok által megtámogatott intézményből, arra a közép-lengyelországi Biskupin az egyik jó külföldi példa.

Az 1933-ban felfedezett, sokáig víz alatt rejtőző „elveszett város” ismertté válásában a délnémet Unteruhldingen mintájára létesített szabadtéri múzeum komoly szerepet játszott. A házrekonstrukciók építése, illetve a korabeli technikákat alkalmazó fazekasság már a park második világháború előtti „hőskorszakában”, a 30-as években megkezdődtek. A lengyel régészek 1974-re fejezték be a további konzerváló munkálatokat a korábbi, a világháború végén újra előtött feltárások területén. Innentől a régészeti rezervációt egyre hangsúlyosabban a kísérleti régészeti tevékenység jegyében működtették. Az ilyen programok az elmúlt évtizedekben olyan elemekkel bővültek, mint például kőeszközök készítése, bronzöntés, szigonyos és hálós halászat és a tóból kifogott zsákmány ősi módszerekkel történő tartósítása, továbbá régi háziállatfajták (például parlagi juh és a tarpán-ivadék *konyik*) tenyésztése. A jószágot a korabeli körülményeknek megfelelően tartják és a rezerváció területén folyó munkába is bevonják őket: az ökrökkel például középkori módszerrel szántanak a park kísérleti régészeti mintagazdaságában. A juhok lenyírt gyapjából az ehhez

értő kézművesek fonalat készítenek, amiből különböző szövési módszerekkel, többféle terméket készítenek, ruhadaraboktól a szőnyegekig. Biskupinban jelenleg több mint harmincféle régi kézműves- és egyéb mesterséget gyakorolnak: a szándék a korabeli életvitel minél több elemének komplex rendszerként történő bemutatása.

A legtöbb ilyenfajta európai létesítményhez hasonlóan a biskupini régészeti park is elsősorban a látogatókból tartja fent magát. Ebben a kelet-európai viszonyok, leginkább a támogatási források itt sem mindig problémamentes rendszere is kényszerítően hatnak. A park és a múzeum bevételeinek több mint 70 százalékát adják a belépődíjak, míg a fennmaradó pénz az állami támogatásokból, továbbá pályázatokból folyik be. Itt nyer hosszú távú értelmet a szakma által megtámogatott kísérleti régészeti és ezzel együtt a laikus közönség érdeklődésére számot tartó rendezvények és programok szervezése, az iskolai tananyagba illeszthető helyi kurzusoktól az évenként egyszer megrendezésre kerülő régészeti fesztiválig. Példaértékű, hogy valamennyi lengyel iskolásnak kötelező egyszer ellátogatnia Biskupinba, arra a helyre, amely ugyan teljes történetének csak viszonylag rövid szakaszában köthető a lengyel nép múltjához, mégis a nemzet kulturális örökségeként kezelik. Ugyanúgy, mint a legnagyobb viking kori településrekonstrukciót, egyben az egyik legigényesebb kísérleti régész és reenactor fesztivált is magáénak mondható északlengyel Wolin esetében. Egy 40 milliós ország esetében persze egészen más számokban és arányokban kell gondolkodnunk, mint a néhány hazai működőképes, régészeti parknak nevezhető létesítmény esetében. Arra azonban, hogy egy ország mérete és lakosság száma önmagában nem akadály a szaktudományok, a mesteremberek és a laikusok sikeres együttműködésének, a litvániai Kernavė, ugyancsak az Árpád-kor időszakáig élő településének példája a magyar dimenziókhoz e téren közelebb álló bizonyítéka.

A 2007. május 24–26. között *„Régészeti parkok Magyarországon. Kísérleti és környezeti régészet, múzeumpedagógiai lehetőségek a régészeti parkokban”* címmel Budaörsön megrendezett tudományos konferencia és bemutató alkalmával többen jelen voltak a kifejezetten a honfoglalás korszakával foglalkozó régészeti parkok, telephelyek képviselői közül. A régészek, történészek, múzeumpedagógusok mellett számos reenactor csoport által is megtisztelt rendezvény örvendetes kísérlete volt a különböző kísérleti régészeti tevékenységet folytató formációk egymáshoz közeledésének, avagy „közös nyelvének” megtalálásához.

Folytatásra érdemes, mégis elhalt, további kezdeményezés volt a 2009–2011 között Civil Csillagok néven létezett „fegyvermustra”, amelyet muzeológus és történész kollégák bevonásával kifejezetten a „katonai hagyományörzők” műfajának minősítésére hívtak életre.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy milyen fontos lenne egy a szakma által elfogadott viselet- és felszereléskódex megszületése, amely alapján a legmagasabb – akár közéleti – szinten is képviselhető lenne a történelmi életmód-rekonstrukció ezen, hadtörténeti oldala. E téren sok tennivaló akad még, hiszen a rendezvények növekvő számától függetlenül továbbra is elmondható, hogy e csoportok, szervezetek általában önállóan, a tudomány által nem, vagy alig támogatva, vagy attól gyakorta elhatárolódva kezdik meg, s folytatják tevékenységüket. S ha nem is mindig ellenségesen a többi „vetélytárs” irányában, de esetenként azokról (szándékosan) nem véve tudomást.

Magyarországon jelenleg csak néhány olyan hely van, ahol valamilyen régészeti leletegyüttesre lehet – szó szerint – alapozni a fenti példákhoz hasonló, folyamatos kísérleti régészeti és reenactor tevékenységet. Ahol ezt egy megfelelő történelmi helyszín lehetővé teszi (például Visegrád vagy éppen Eger esetében későbbi korok vonatkozásában), ott is jelentősen bővíthető lenne a közös munka. A hazai kazettás szerkezetű föld-favárak közül például több is alkalmas lenne, mint bázis jelenleg azonban csak kezdeményezés szintjén léteznek tervek ezekkel kapcsolatban (például Szabolcs esetében).

Alkalmas, történelmi helyszínek híján – a múzeumok mellett – maradnak azok a létesítmények, ahol nincsen kiemelkedő helyi lelet vagy történelmi emlék. Megfelelő szakembergárdával azonban az ilyen helyszíneken is lehetségesnek gondoljuk egy a felsorolt példákhoz hasonló központ működtetését.

Bárhol is valósul meg e nálunk hiánypótló, külföldön működő gondolat, esetleg indul újra az eddig legfeljebb csak néhány évig működő kezdeményezések folytatása, ezek társadalmi hasznossága vitán felül áll mint a szakmai-tudományos oldal, a mesterségek és a tömegrendezvények egymást jól kiegészítő, különböző megjelenítési formái.